

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTITUTU**

Əlyazması hüququnda

FİRUZƏ QARAXAN QIZI ABBASOVA

**TURİZM SFERASINDA İNVESTİSİYA
QOYULUŞUNDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ
EDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

İxtisas: 5312.01. –Sahə iqtisadiyyatı

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ-2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Univversitetinin “Maliyyə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri doktoru
Prof. G.Ə.Gənciyev

Rəsmi opponentlər:

İqtisad elmlər doktoru
A.Ə.Salmanov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
N.R.Əliyeva

Aparıcı təşkilat:

**Azərbaycan Texniki Universitetinin
„İqtisadi nəzəriyyə və xidmət
sahələrinin iqtisadiyyatı” kafedrası**

Müdafiə “_27_”_12____2013-cü il saat “_”da AMEA
İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdindəki F.D.01.181 Dissertasiya Şurasının
iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti 31, II
mərtəbə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Mərkəzi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_” _____ 2013-cü il tarixində göndərilmişdir.

**F.D.01.181 Dissertasiya Şurasının
Elmi katibi, iqtisad üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent**

G.S.HACIYEVA

İşin ümumi xarakteristikası

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma, integrasiya və informasiya əsri kimi xarakterizə edilən XXI əsrin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də xidmət sahələrinin istehsal sferasını üstələməsidir. Artıq, əksər inkişaf etmiş ölkələrin ÜDM-də xidmət sahələrinin xüsusi çəkisi 65-70%-i ötüb keçmişdir.

Müasir dövrdə turizm ölkənin ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının mühüm amili olmaqla yanaşı, həm də təbliğati-siyasi mahiyyət daşımaqla hər bir dövlətin beynəlxalq arenaya çıxışını sürətləndirmək, coğrafi resuslarını, mövcud imkanlarını, mədəniyyətini təbliğ etmək, milli-tarixi mədəniyyətləri tanıtmak vasitəsinə çevrilmişdir. Turizm sivilizasiyalar arasında dialoq prosesinə mühüm təkan verməklə ayrı-ayrı dövlətləri, xalqları bir-birinə daha da yaxınlaşdırır, eləcə də işsizlik, yoxsulluq kimi makroiqtisadi problemlərin həllinin mühüm vasitəsinə çevrilmişdir. Bütün bunlara rəğmən, özəl sektorun aparıcı mövqedə olduğu bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin liberallaşması insanların həyat səviyyəsinin dinamik artım meyli və nəhayət, dünya ölkələri arasında sürətli integrasiya turizm xidmətlərinə, bu xidmətlərin təşkilinə yeni prizmadan yanaşmağı tələb edir.

Artıq uzun illərdir ki, turizmə dünya iqtisadiyyatının yüksək gəlirli və intensiv inkişaf edən sahələrindən biri kimi baxılır. BMT-nin Baş katibi Pan Gi Mun bu il sentyabrın 27-də Ümumdünya Turizm Günü münasibəti ilə beynəlxalq ictimaiyyətə müraciətində demişdir: “Son bir ildə 940 milyon insan başqa ölkələrə səyahət edib. Həmçinin bir çox dünya ölkələrinin milli gəlirlərinin 5%-i turizmin payına düşür. Dünya üzrə hər 12 məşğulluq sahəsindən biri yenə turizm sektoruna aiddir. Dünya ixrac və xidmət sektorunun 6%-ni də turizm təşkil edir. Birləşmiş Millətlər Dünya Turizm Təşkilatının proqnozlarına görə, 2020-ci ildə təxminən 1 milyard 600 milyon insan səyahət edəcək”.

Təsədüfi deyil ki, hazırda dünyada formalaşan ümummillî məhsulun 10%-i turizmin payına düşür. Turizm və onunla sıx əlaqəli olan sahələrdə dünya üzrə məşğul əhəlinin 8,1%-i çalışır. Proqnozlara görə isə, bu göstərici 2014-cü ildə 8,6%-ə çatacaqdır. Bütün bunlar turizm sektoruna dünya miqyasında iqtisadiyyatın mühüm bir sahə kimi yanaşıldığını göstərir.

Aydınır ki, Azərbaycan Respublikası da turizmin müxtəlif növlərinin uzunmüddətli və dinamik inkişafı üçün əlverişli coğrafi-strateji

mövqeyə, münbit şəraitə və zəngin təbii-iqtisadi resurs ehtiyatlarına malikdir. Eyni zamanda, ölkəmizin Avropa və Asiya arasında strateji mövqedə olması, qədim İpək Yolunun üzərində yerləşməsi, 11 iqlim qurşağından 9-nun ölkədə mövcudluğu və s. kimi göstəricilər turizmin inkişafı üçün uzunmüddətli perspektivlər vəd edir. Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi həm də Azərbaycan hökumətinin daxili iqtisadi siyasətinin prioritet istiqaməti olan regional inkişaf baxımından da xüsusi aktuallıq kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2013-cü il sentyabrın 10-da Naftalana içməli suyun verilməsi ilə bağlı keçirilən tədbirdə çıxış edərkən ölkəmizin turizm potensialının tükənməz olduğunu vurğulamış və gələcəkdə iqtisadiyyatımızda onun çəkisinin daha da artması istiqamətində görülən işlərə toxunmuşdur. Dövlət başçısı regionların inkişafında turizm potensialından istifadəni ön plana çəkmişdir: “Ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün çox böyük potensial var. Azərbaycanın gözəl təbiəti, iqlimi, görməli yerləri turizm axını üçün münbit şərait yaradır. Artıq ölkəmizdə bir neçə turizm mərkəzləri formalaşmışdır. Əlbəttə ki, turist axını istənilən ölkənin iqtisadiyyatına qoyulan yatırımdır...”

Nəzərə alsaq ki, istənilən sahədə uğurlu nəticələrin əldə edilməsi lazımı maliyyə təminatı tələb edir, onda turizm potensialının reallaşdırılmasında da maliyyə vəsaitlərinin, investisiyaların cəlb edilməsi və bu vəsaitlərdən səmərəli istifadənin təmin olunmasının zəruriliyi aydın olar.

Aydındır ki, bazar münasibətləri şəraitində bu və ya digər sahənin maliyyələşdirilməsi mərkəzləşdirilmiş şəkildə deyil, müxtəlif mənbələrdən cəlb edilmiş investisiyalar vasitəsilə həyata keçirilir. Onu da qeyd etmək ki, təsərrüfat subyektinin və ya ümumilikdə sahənin normal, uzunmüddətli və uğurlu fəaliyyəti üçün lazımı investisiyaların cəlb edilməsi nə qədər zəruridirsə, vəsaitlərin optimal bölgüsü və səmərəli yerləşdirilməsi də o qədər əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan da, ölkəmizin mövcud turizm potensialının reallaşdırılması, Azərbaycanın dünyaya bir turizm ölkəsi kimi tanınması, turizm sektorunun investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi məqsədilə turizm sektoruna qoyulan vəsaitlərdən səmərəli istifadənin təmin olunması, investisiyalardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. istiqamətdə araşdırmaların aparılması, elmi cəhətdən əsaslandırılmış müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar tədqiqat mövzusunun seçilməsini əsaslandıraraq, onun aktuallığını şərtləndirir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Turizm sferasında investisiya qoyuluşlarından səmərəli istifadənin təmin olunması istiqamətində araşdırmalara yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan alimlərindən A.A.Nadirov, Z.A.Səmədzadə, A.K.Ələsgərov, İ.H.Aliyev, A.H.Salmanov, Ə.Q.Əlirzayev, G.Ə.Gənciyev, S.H.Abbasova, V.S.Dərgahov, R.M.Cəbiyev, B.Ə.Bilalov, və başqaları öz əsərlərində turizmin inkişafı, müxtəlif turizm növlərinə aid xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, regional inkişafda turizmin rolunun artırılması, investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi və s. istiqamətlərə dair nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərin tədqiqinə geniş yer vermişlər. Xarici ölkə alimlərindən Биржаков М.Б., Авдокушин Е.Ф., Булатов А.С., Александровна А.Ю., Богданов Е.И., Вавилова Е.В., Степанова М.В., Сенин В.С., Денисенко А.В., Дурович А.П., О.И.Костикова, Кабушкин И.И., Гуляев В.Г., Жукова М.А. və başqa alimlərin əsərlərində əlaqədar məsələlərin tədqiqinə rast gəlinir.

Azərbaycan Respublikasının zəngin turizm potensialının mövcudluğunu, turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin olmasını, eyni zamanda bu sahədə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin reallaşdırılmasını, neft ölkəsi kimi tanınan Azərbaycanı dünyaya həm də turizm ölkəsi kimi tanımaq zəruriliyini nəzərə alaraq turizm sektoruna investisiya qoyuluşlarının artırılması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, cəlb edilmiş vəsaitlərin optimal yerləşdirilməsi, investisiyalardan səmərəli istifadənin təmin olunması istiqamətində araşdırmaların aparılması, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi turizm sferasının inkişafının sürətləndirilməsi, bu sahədə mövcud təbii-iqtisadi resurs ehtiyatlarının tam və səmərəli şəkildə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi, eləcə də turizm sferasına investisiyaların cəlb edilməsi və bu investisiyalardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və ardıcıl olaraq yerinə yetirilmişdir:

- turizm sferasının sosial-iqtisadi məzmunu və mahiyyətinin araşdırılması;
- turizm sferasının fəaliyyətinin təşkilinə investisiya qoyuluşlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

- Azərbaycanda turizm fəaliyyətinin təşkilinin milli cəhətləri və prioritetlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanda turizm sferasının müasir vəziyyətinin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi;
- müasir dövrdə turizm sektoruna investisiya qoyuluşlarının dinamikasının təhlili;
- turizm sferasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- turizm sferasında investisiyalardan səmərəli istifadənin təmin edilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanlarının öyrənilməsi;
- turizm sferasına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat obyekti olaraq Azərbaycan Respublikasının turizm sferası seçilmişdir. Tədqiqatın predmetini isə turizm sferasına investisiya qoyuluşları zamanı formalaşan iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını yerli və xarici ölkə alimlərinin fundamental tədqiqatlarının nəticələri, iqtisadi nəzəriyyə, dialektikanın prinsipləri, anlayışları, kateqoriyaları, qanunları və onların iqtisadi tədqiqatlarda tətbiqi xüsusiyyətləri, müasir tələbata uyğun xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar qanun, proqram və digər normativ-hüquqi sənədlər, ölkə başçısının müvafiq fərman və sərəncamları təşkil edir.

Tədqiqat zamanı sistem yanaşma, müqayisəli təhlil, induksiya, deduksiya və mühakimə üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, İqtisadiyyat və sənaye, Mədəniyyət və Turizm nazirliklərinin materialları, Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatları, habelə müəllifin şəxsi müşahidələri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- turizm sferasına investisiya qoyuluşunun nəzəri əsasları araşdırılaraq bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir;
- Azərbaycanda turizm fəaliyyətinin təşkilinin yerli cəhətləri və prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir;
- turizm sferasında investisiyalardan səmərəli istifadənin təmin olunması məqsədilə sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri əsaslandırılmışdır;

- turizm sferasında investisiya qoyuluşunun mövcud durumu təhlil edilib qiymətləndirilmişdir;

- turizm sferasında investisiyalardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi yolları müəyyənləşdirilmişdir;

- turizm sferasına investisiya qoyuluşlarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- Azərbaycanın turizm sferasında investisiya qoyuluşlarından səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın turizmin inkişafı, turizm fəaliyyətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi, turizm sferasına investisiya qoyuluşlarının artırılması, investisiyalardan istifadənin səmərəliləşdirilməsi istiqamətlərində nəticələri, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələr müvafiq normativ-hüquqi sənədlərin, proqram və layihələrin hazırlanmasında, eyni zamanda ali məktəblərdə uyğun ixtisas üzrə tədris proqramlarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin nəticələrinin tətbiqi və aprobeasiyası. Tədqiqatın nəticələri yerli və beynəlxalq səviyyəli elmi-praktik konfranslarda məruzə edilmiş, işin müxtəlif bölmələri üzrə hazırlanmış məqalələr nüfuzlu elmi jurnallarda dərc olunmuşdur.

Tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələr, hazırlanmış təklif və tövsiyələr təhriri məruzə şəklində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə təqdim olunmuş, nəticələrin tətbiqi haqqında müvafiq akt alınmışdır (07. 15.XII.2009).

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 150 səhifədən, o cümlədən 12 cədvəl və 1 sxem, 1 diaqramdan ibarətdir.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən olunur, işin nəzəri və metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və təcrübə əhəmiyyəti göstərilir.

Dissertasiyanın **“Turizm sferasına investisiya qoyuluşunun nəzəri əsasları”** adlı birinci fəslində turizm sferasının sosial-iqtisadi məhiyyəti və məzmunu, turizm fəaliyyətinin təşkilinə investisiya qoyuluşlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri, Azərbaycanda turizm fəaliyyətinin

formalaşmasının milli və tarixi xüsusiyyətləri, onlara təsir göstərən amillər tədqiq edilir.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı nöqteyi-nəzərindən turizmin əhəmiyyəti böyükdür. Ayrı-ayrı regionlarda, o cümlədən bütövlükdə ölkədə turizmin inkişaf etdirilməsi bir çox sosial-iqtisadi problemlərin kökündən həll edilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Onun inkişaf etməsi ilə çoxsaylı yeni iş yerlərinin açılmasına, kənd əhalisinin şəhərə xaosik axımının qarşısının alınmasına, əhalinin kommunikasiya və mədəni əlaqələrinin artmasına nail olmaq mümkündür. Turizm inkişaf edən regionlarda mədəniyyətlərarası inteqrasiyanın güclənməsinə də əlverişli şərait yaradır.

Turizm həm də milli iqtisadiyyatda və beynəlxalq ticarətdə bu gün xüsusi cəkiyə malik olan sahəyə çevrilmişdir. Daxili turizm milli gəlirin bölüşdürülməsi ilə milli iqtisadiyyatın daha balanslı vəziyyətdə olmasına, ölkə iqtisadiyyatı üçün daha yararlı olan fəaliyyət növlərinin cəmiyyət tərəfindən dərk olunmasına şərait yaradır. Daxili turizmin tərəqqisi beynəlxalq turizmin inkişafına təkan verən ciddi amil kimi diqqətdə saxlanılmalıdır. Ümumdünya Turizm Təşkilatı turizm gəlirlərinin hər il 4% artdığını bildirir. Bu isə o deməkdir ki, turizm dünyada ən güclü iqtisadi inkişaf vasitəsinə çevrilmişdir. Turizmin xidmətlərlə bircə dünya ticarətində payı 30%-dən çoxdur və dünya bazarında turist məhsulu neft səviyyəsində liderlik edir. Buna görə də dünyanın aparıcı turist ölkələri turizmə qoyulan investisiyaların həcmnin ildən-ilə artırılmasında daha maraqlı görünürlər. Turizm sənayesində investitsiya artımı hər il 35% təşkil edir.

Məlumdur ki, digər xidmət sahələri kimi, turizm sferasının inkişafı, turist biznesi ölkədə digər sahələrin inkişafına da stimül verir. Bu biznes, əsas etibarilə, sahibkarları az ilkin investisiya, turist xidmətlərinə artan tələbat, yüksək səviyyəli rentabellik, xərclərin qısa müddətə ödənilməsi (yəni ödəmə əmsalının yüksək olması) kimi xüsusiyyətləri ilə özünə cəlb edir.

Müasir insanın həyatı keyfiyyəti kimi öz asudə vaxtından səmərəli istifadə etmək üçün turizmə xüsusi əhəmiyyət verməsi hökumətləri bu tələbatı nəzərə almağa və onun reallaşmasını dəstəkləməyə çağırır. Sosial turizm cəmiyyətin aztəminatlı üzvlərinin hüquqlarının təmin olunması məqsədilə istifadə olunmalıdır. İnsanların fiziki və psixoloji sağlamlığına təsir edən turizm sosial bərabərliyə, əmək kollektivinin fəallığına, fərdi və ictimai rifah halının yüksəlməsinə də təsir edən amil kimi

tanınır. Turizm tələbinin ödənilməsi üçün lazım olan müxtəlif xidmətlər yeni iş yerləri üçün mənbə rolunu oynayan fəaliyyət növləri yaradır. Bu səbəbdən turizm inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün ölkələrdə sosial inkişafın vacib elementi hesab olunur.

Beləliklə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, turizm iqtisadiyyata təsir göstərən güclü qüvvə olub dövlət büdcəsinin formalaşmasında, ticarət balansının sabitləşməsində mühüm rol oynayır. Lakin turizmin rolu bununla bitmir. Bütün dünya üzrə hərəkət edən milyonlarla insana xidmət göstərmək, turizm sənayesi və infrastrukturunu təşkil edən əlaqədar sahələrdə çalışmaq üçün milyonlarla işçi qüvvəsinin cəlb edilməsi tələb olunur. Bu isə sosial problemlərin həlli, məşğulluğun təmin olunması və yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, hər bir sahənin inkişafı müəyyən elmi fikir və mülahizələrə əsaslanır ki, bu da həmin sahənin nəzəri əsaslarını təşkil edir. Öz növbəsində, turizm iqtisadiyyatı da insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini özündə əks etdirməklə elmin çox mürəkkəb sahələrindən biridir.

Araşdırmalar göstərir ki, Davamlı İnkişaf Konsepsiyası ilə turizm fəaliyyəti arasında da spesifik əlaqə vardır. Məlum olduğu kimi turizmin inkişafı, bir tərəfdən təmiz və tarazlı ətraf mühitin varlığını tələb edir, digər tərəfdən isə turizm sənayesinin nəzarətsiz inkişafı bir sıra ekoloji problemlərə gətirib çıxara bilər: turizm ölkənin təbii resurslarını istismar edir, mədəni və tarixi abidələrdən yararlanır, turizm məqsədləri üçün istifadə olunan nəqliyyat külli miqdarda bərpa olunmayan resurs-yanacaq istifadə edir, eləcə də turizm təbiətə antropogen təsiri gücləndirməklə və tullantıları artırmaqla torpağı, suyu, havanı çirkləndirir. Nəticə də isə, bütün bunlar narahatedici ekoloji problemlərə çevrilir. Ona görə də, səmərəli turizm fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı mühüm şərtlərdən biri də ekoloji tələblərin ödənilməsidir.

Məlumdur ki, turizm həm də sosial-iqtisadi, ekoloji və s. kimi sahələrə böyük təsir göstərir və əksinə, onlar da turizmə təsir edirlər. Məhz, müvafiq istiqamətlərdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi və siyasi tədbirlər nəticəsində regiona turist axını yaranır ki, həmin turizm regionu da gələn qonaqlardan (turistlərdən) qazanc əldə edir və gəlir götürür. Qonaqlara xidmət edilməsindən əldə olunan qazanc ilkin kapital kimi regionun inkişafında mühüm rol oynayır və regionun daimi sakinlərindən alınan gəlirlərdən həcm və mahiyyət baxımından daha çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, turizmdən götürülən gəlir dövriyyəyə daxil olur və tezliklə öz səmərəsini verir. Regionda daha çox xidmət satılırsa, bu halda əldə edilən mən-

fəətin həəmi də yüksək olacaqdır, yəni yerli istehsalın daha da gücləndirilməsi üçün geniş imkanlar yaranacaqdır. Eyni zamanda, turizm sektoru ekoloji baxımdan da region üçün əlverişli hesab edilir. Bu da turizm xidmətlərinin göstərilməsindən əldə edilən gəlirlərin bir hissəsinin landşaftın qorunub saxlanılmasına sərf edilməsi ilə mümkündür.

Qeyd edilir ki, istənilən turizm növünün, o cümlədən kənd turizminin inkişafı üçün geniş turizm maarifçiliyinə ehtiyac vardır. Turizmin iqtisadiyyatın bir çox sahələri ilə bağlı olması, turistlərin isə demək olar ki, bütün əhali təbəqələri ilə birbaşa təmasda olması bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir.

Dünyada elə bölgələr vardır ki, burada iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün sadəcə şərait olmadığı halda turizm həmin ərazinin insanların məşğulluq problemlərinin həll edilməsi baxımından yeganə bir vasitə sayılır. Bu zaman turizm fəaliyyətinə nəinki, səyahətlərin təşkili üzrə xidmətlərin təklif olunması kimi, eyni zamanda, iqtisadiyyatın digər sektorlarının, dövlətin gəlir mənbələri kimi baxılacaqdır. Müvafiq sahələrin gəlirləri ənənəvi turizm sferalarından (mehmanxana, restoran, nəqliyyat və s. üzrə) daxilolmaların həcmi üstələyir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, ümumilikdə Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün əhəmiyyətli olan 6 mindən çox tarixi abidə mövcuddur. Bu sırada Azıx mağarası, Zaqatala İlisu qülləsi, Lənkəranda dairəvi Daveri qala həbsxanası, Pırlulu Rəsədxanası, Mömünə Xatun məqbərəsi, Husif ibn Küseyri, Şəki Xan Sarayı, Qarabağlar türbəsi (Naxçıvan), Asafı keyif ziyarətgahı (Naxçıvan), Güllüstan mavzoleyi, Qədim Qala divarları (Naxçıvan), Kültəpə, Gəmiqaya, Oğlanqala, Qədim Gilan və Şırlan kimi qədim yaşayış məskənləri (Naxçıvan), Yalınqala, Fərhadqala, Quylu kimi mağara kompleksləri (Naxçıvan), Qobustan, Şəkiddə alban kilsəsi, Şamaxıda Cümə məscidi, Şaşıqəndam və Yeddi Gənbəz qəbiristanlığı, Xınalıqda Atəşpərəstlik alov məbədi (Atəşgah) və başqa adlar sadalana bilər.

Bundan başqa, zəngin mədəni irsə və arxitektura sahəsinə Bakı şəhəri (şərq və qərb üslublu tikililər, dünya şöhrətli İçəri Şəhər, Qız Qalası və s.) hər zaman öz cəlbediciliyini qorumuşdur. “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası”nın (25 cildə) “Azərbaycan” cildində deyildiyi kimi Azərbaycanda dövlət tərəfindən qorunan 6308 tarix və mədəniyyət abidəsinin 65-i dünya, 2034-ü ölkə, qalanı isə yerli əhəmiyyətlidir. YUNESKO-nun Dünya İrs siyahısına Azərbaycandan içərişəhər, Şirvanşahlar sarayı və qız qalası ilə birlikdə salınmışdır (2000).

“İçərişəhər” Tarix-Memarlıq Qoruğunun ərazisindəki 10 dünya, 27 ölkə əhəmiyyətli abidə maraqlı turizm obyektləridir.

XIX əsrin sonlarından başlayaraq Bakıda qədim memarlıq abidələri - Xəzər dənizinin sahilində tikilmiş “Qız qalası”, məscidlər, karvansaralar, əzəmətli qala divarları, “Şirvanşahlar kompleksi” (XV əsr) ilə yanaşı, yeni müxtəlif üslublarda tikilmiş müasir binalar ucaldılmışdır. Bütün bunlara görə şəhər şərq və qərb memarlıq üslublarını özündə birləşdirir, həm qədim, həm də müasir mədəniyyət mərkəzi təsiri bağışlayır. Qədim tarixi abidələr, əsasən, şəhərin qala divarları ilə əhatələnmiş, çox vaxt “köhnə Bakı” kimi qeyd olunan “İçərişəhər” adlanan hissəsində yerləşmişdir. Bütün bunlar Bakını Azərbaycanın təhsil, elm, mədəniyyət, turizm və idman mərkəzinə çevirmişdir. Digər tərəfdən, burada müxtəlif tarix və etnoqrafiya muzeyləri (NMR-də xalçaçılıq muzeyi, Bakıda incəsənət və xalçaçılıq muzeyləri və s.) fəaliyyət göstərir.

Turizmin inkişafının bəzi nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiqi bu sahəyə xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsində, həmçinin iqtisadiyyatın sahələri arasında onun bölüşdürülməsində aşağıdakı ilkin şərtlərdən və göstəricilərdən istifadə olunmasını zəruri edir:

- ölkənin ÜDM-də turizmin xüsusi çəkisinin nəzərə alınması;
- qeyri-neft sektorunda əldə olunan ÜDM-də turizmin payı;
- turizmin iqtisadiyyatın prioritet sahəsinə çevrilməsi dərəcəsi;
- turizmə qoyulan investisiyaların ödəmə əmsalı;
- turizmin inkişafının cəmiyyət üçün səmərəsi;
- regionun inkişafına yönəldilən ümumi investisiyanın strukturunda turizmə ayrılan vəsaitin payı;
- müxtəlif sahələrə qoyulan investisiyaların hər vahidinə görə alınan mənfəətin müqayisəli üstünlüyü;
- ölkə iqtisadiyyatında çalışan ümumi işçilərin tərkibində turizm sferasında işləyənlərin xüsusi çəkisi;
- turizm idxalı ixracından əldə edilən gəlirin ümumi ixracdan qazınan gəlirlərdə payı.

Bir sözlə, təbii-iqlim, təhlükəsizlik və s. məsələlərlə sıx bağlı olan turizm sferasında investisiya və turist cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, ölkəmizin dünyaya bir turizm diyarı kimi tanınması baxımından müxtəlif istiqamətləri əhatə edən çoxsaylı və genişmiqyaslı tədbirlər sisteminin reallaşdırılması zəruridir. Bu sırada nəqliyyat və turizm infrastrukturalarının təkmilləşdirilməsi, sığorta fondlarının yaradılması və sığorta mənasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, cəlb edilmiş vəsaitlərin regionlar və

sahələr üzrə optimal şəkildə bölüşdürülməsi, regionların turizm xidmətləri üzrə ixtisaslaşma səviyyəsinin aydınlaşdırılması, eləcə də bu məlumatları özündə əks etdirən bukletlərin hazırlanması və s. daha məqsədə uyğun hesab olunur.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasında turizm sferasına investisiya qoyuluşlarının müasir vəziyyətinin təhlili”** adlı ikinci fəslində Azərbaycanda turizm sferasının müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi, turizm sektoruna investisiya qoyuluşlarının inkişaf dinamikası, Azərbaycanda turizm sferasının inkişafının regional aspektləri araşdırılır və qiymətləndirilir.

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində əməli fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri turizm sənayesi ilə bağlıdır. Turizmlə bağlı dövlət və kommersiya strukturlarının yaradılması, qanunvericilik sənədlərinin qəbul edilməsi, beynəlxalq turizm əlaqələrinin qurulması istiqamətində atılan addımlar bunun əyani sübutudur. Uğurlu addımlardan biri də müasir standartlara cavab verən turizm mütəxəssislərinin hazırlanmasında mühüm rol oynamağa başlamış Azərbaycan Turizm İnstitutunun yaradılmasıdır. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Azərbaycan xarici və daxili turizmin inkişaf etdirilməsi üçün çox böyük potensiala malikdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə təsdiq edilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramlarında da ölkənin ayrı-ayrı regionlarında turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə mehmanxanaların, turizm sanatoriya-kurort mərkəzlərinin, mədəniyyət abidələrinin, iaşə müəssisələrinin tikintisi, bərpa, həmçinin regionlarda turizm fəaliyyətinin dəstəklənməsi öz əksini tapmış və bu da 2004-cü ildən başlayaraq respublikanın regionlarında turizmin inkişaf etdirilməsinə güclü təkan vermişdir.

Azərbaycan Respublikasında turizm xidmətləri bazarının inkişafına nəzər saldıqda aydın olur ki, bu sahədə kifayət qədər genişmiqyaslı və irihəcmli layihələr həyata keçirilsə də, hələ ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda kifayət qədər dövrüyyədən kənarda qalmış potensial imkanlar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, bütün dünya ölkələrində beynəlxalq xidmətlərin əsas artım stimulu aşağıdakılar hesab olunur:

- elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi və yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində iqtisadiyyatda dərin ixtisaslaşmaya meyl və xidmətlər sektorunun daha çox sosial sferanın güclənməsinə lazımi şərait yaratması;

- gəlirlərin artmasına səbəb olan uzun müddətli iqtisadi artımın uyğun olaraq bir sıra xidmətlərə əlavə tələbatın formalaşdırması; (məsələn, turizm, nəqliyyat xidmətləri kimi və s.)

- inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələrin sənayesizləşdirmə siyasətinə “diqqəti” artırması və onların öz milli təsərrüfatlarının tədricən “xidmətlər iqtisadiyyatına” keçirməsi (belə ki, sənayenin dinamik inkişafı ilk növbədə iş qüvvəsinin ixtisarı ilə müşahidə olunur ki, bunlar da xidmətlər sferası tərəfindən qəbul edilir) və eyni zamanda istehsal xidmətlərinə olan tələbatın artması nəticəsində əmtəələrin xidmətlərlə birgə satışına imkan yaranması və s.

Regionlar, eləcə də ümumilikdə ölkə üzrə potensial imkanlardan tam və səmərəli istifadə, bu imkanları ölkənin milli maraqları çərçivəsində yerli və xarici turistlərin cəlb edilməsinə yönəldilməsi qarşıda duran başlıca vəzifələr kimi qəbul edilməlidir. Turizmin prioritet sahəyə çevrilməsi probleminin həllində xarici investisiyalarla yanaşı, daxili investisiyalardan da istifadəyə geniş yer verilməlidir. Məhz gələcəkdə iqtisadiyyatın sahələrinin, o cümlədən, turizmin kapitalizasiyasında yerli investisiyalar üstünlük təşkil etməlidir.

Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) məlumatına görə 2011-ci ildə Azərbaycanda ÜDM-in 21,3%-i qədərində bütün mənbələrdən əsas kapitalla investisiya qoyulub. Bu vəsaitin 79,9 %-ni daxili investisiyalar, 20,1 %-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Azərbaycanda əsas kapitalla qoyulmuş 7,4 mlrd. manat məbləğində investisiyanın 40 %-i özəl sektorun payına düşmüşdür. İstehsal təyinatlı obyektlərin inşasında 5,5 mlrd. manat, qeyri-istehsal təyinatlı obyektlərin tikintisində isə 1,9 mlrd. manatlıq investisiyadan istifadə olunmuşdur.

İnvestisiyaların 47,9%-i müəssisə və təşkilatların öz vəsaiti, 5,2 %-i bank krediti, 36,4%-i büdcə vəsaiti, 6,4 %-i büdcədən kənar fondların vəsaitləri, 4,1 %-i isə əhalinin şəxsi vəsaiti hesabına maliyyələşmişdir.

İqtisadiyyata qoyulmuş cəmi investisiyaların 73,0 %-i qeyri-neft, 27%-i isə neft sektorunun inkişafı məqsədlərinə yönəldilmişdir.

Dünya təsərrüfatına inteqrasiya sahəsində inamla inkişaf edən Azərbaycan Respublikasında da turizmin investisiya təminatının yaxşılaşdırılmasına diqqət köklü surətdə dəyişmişdir. Bu zərurətin meydana gəlməsinin başqa səbəbi isə respublikamızda iqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsi və yeni prioritet sahələrin yaradılmasıdır. Lakin unutmamaq lazım deyil ki, iqtisadiyyatda turizmin prioritet sahəyə çevrilməsi xarici investisiyaların respublikaya cəlb olunması və onun bölüşdürülməsi

mexanizmində əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Çünki, hazırda demək olar ki, dünyanın bir çox ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanda turizmə istiqamətlənən investisiyalar kifayət qədər deyildir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanda hər turistə düşən xərclər cəmi 8,1 dollar təşkil edir ki, bu da müqayisə olunmaz dərəcədə aşağıdır.

Cədvəl 1

Dünyanın aparıcı turist dövlətlərində və Azərbaycanda bir turistə çəkilən xərclər, dollar

Ölkələrin adları	Gələn turistlərin sayı, mln. nəfər	Turizmə xərclər, mlrd. dollar	Hər turistə düşən xərclər (dollarla)
Fransa	26,5	17,0	6415,1
İspaniya	49,5	18,4	3717,2
ABŞ	45,5	58,9	12945,1
İtaliya	39,1	14,2	3631,7
ÇİN	33,2	13,1	3945,8
Böyük Britaniya	22,8	36,5	16008,7
Rusiya Federasiyası	21,9	14,7	6712,3
Meksika	19,8	7,9	3989,9
Kanada	19,7	11,6	5888,3
Avstriya	18,2	8,9	4890,1
Almaniya	17,9	46,2	25810,1
Macarıstan	15,3	3,1	2026,1
Polşa	15,0	9,0	6000,0
Honkonq	13,7	12,5	9124,1
Yunanıstan	13,4	4,3	3208,9
Azərbaycan (mln. dollar)	1,5	12,9	8,1

Mənbə: Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır

Statistik məlumatlardan göründüyü kimi, turizm sferasında hər nəfərə düşən xərclərə görə Almaniya birinci, Böyük Britaniya ikinci, ABŞ isə üçüncü yerdədir. Respublikamızda hər nəfər turistə düşən xərclərin 8,1 dollar təşkil etməsi bu istiqamətdə əsaslı tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Respublikada turizmin investisiya təminatının yaxşılaşdırılması üçün xarici investisiya cəlb etmək imkanları məhduddursa, büdcədən bu məqsədlər üçün kapital ayırmaq müəyyən çətinliklərlə əlaqədardırsa bu problem alternativ yollarla həll edilməlidir. Müəllifin fikrincə yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz turizm bölgələrində sahənin investisiyaya olan tələbini müəyyən etməklə bu tələbatın ödənilməsi üçün həmin obyektlərin daxili investisiya bazarlarına çıxarılması məqsədə uyğundur. Dövlət əhəmiyyətli bu problemin həllində Heydər Əliyev Fondunun imkanlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edirik. İşin bu cür təşkili şübhəsiz ki, turizm sferasına əsas kapitalın təzələnməsi üçün investisiya qoyuluşunun xeyli yaxşılaşmasına kömək edəcəkdir. Bu zərurət hazırda Azərbaycanda qeyri-neft sektoru sahələri arasında yüksək artım sürətinin məhz xidmət sahələrində müşahidə edilməsindən irəli gəlir. Belə ki, qeyri-neft sektorunda istehsal olunmuş ÜDM-in 79,2%-i xidmət sahələrinin payına düşür. Turizmin isə burada xüsusi çəkisi 1,6%-dir. Azərbaycanda turizmin inkişafına qoyulan investisiyaların və kreditlərin hər manatına düşən ÜDM-in həcmi respublika üzrə iqtisadiyyata xərclənmiş birbaşa investisiyalara düşən ÜDM-dən 66,7% azdır.

Cədvəl 2.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın sahələrinə qoyulan xarici investisiyalara düşən ÜDM-in müasir vəziyyəti

Göstəricilər	Ölçü vahidi	2012-ci il
Respublika üzrə 1 dollar ÜDM-ə düşən birbaşa xarici investisiyalar	dollar	0,059
Neft sektorunda 1 dollar ÜDM-ə düşən birbaşa xarici investisiyalar	dollar	0,067
Qeyri neft sektorunda 1 dollar ÜDM-ə düşən birbaşa xarici investisiyalar	dollar	0,086
Turizmdə 1 dollar ÜDM-ə düşən kreditlər və investisiyalar	dollar	0,026

Mənbə: Cədvəl DSK-nın və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Beləliklə, turizm sferasına investisiya qoyuluşlarının araşdırılmasından belə nəticəyə gəlinir ki, son illər ölkəmizdə turizm sahəsinə vəsaitlərin qoyuluşu sürətlənsə də, hələlik bu kifayət qədər deyildir. Belə ki, xüsusilə iqlim şəraiti və təbii mühitlə sıx bağlı olan turizm fəaliyyəti çoxsaylı risklərlə müşahidə edilir ki, bu da sahəyə özəl investisiyaların cəlb edilməsinə mane olur. Digər tərəfdən, bazar münasibətləri özəl sektorun inkişafını dəstəklədiyi üçün, turizm sahəsində də dövlət yalnız tənzimləyici kimi çıxış edir. Ona görə də, turizm sferasına mərkəzləşdirilmiş investisiya qoyuluşları, demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Bu sahədə mövcud potensialdan səmərəli istifadə etmək, Azərbaycanı dünyaya bir turizm ölkəsi kimi tanıtmmaq məqsədilə sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi üçün bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrlə (xüsusilə, Türkiyə) çoxsaylı və bütün regionlarda birgə və ya müştərək müəssisələrin yaradılmasının məqsədəuyğunluğu göstərilir.

Dissertasiyanın **“Turizm sferasında investisiya qoyuluşundan səmərəli istifadə istiqamətləri”** adlı üçüncü fəslində turizm sferasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı, bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması istiqamətləri və gözlənilən nəticələr tədqiq olunur. Qeyd olunur ki, dövlətin turizm sahəsində beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan və milli xüsusiyyətləri nəzərə alan mükəmməl siyasəti bu sektorun dinamik inkişafını təmin etmiş olar. Bunun ilkin şərtləri kimi aşağıdakılar göstərilir:

- turizmin məqsədəuyğun inkişafını təmin etmək üçün əlverişli sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi şəraitin formalaşdırılması;
- rəqabət qabiliyyətli turizm iqtisadiyyatının yaradılması;
- əhalinin daha çox hissəsinin turizmin inkişafında iştirakının təmin edilməsi;
- beynəlxalq turizm ilə əməkdaşlığı genişləndirmək.

Turizm sənayesinin kortəbii inkişafını dövlətin və onun vətəndaşlarının mənafeyinə uyğun istiqamətə yönəltmək üçün iki qrup tədbirlər sistemi həyata keçirilə bilər: birincisi, sahənin inkişafını təmin edən hüquqi, maliyyə, iqtisadi bazanın müəyyənləşdirilməsi, ikincisi, özəl sektoru maliyyələşdirməkdə çətinlik çəkdiyi prioritet sahələrə, zəruri infrastruktura investisiya qoyuluşunun mexanizminin işlənib hazırlanması. Həmin tədbirlərin əhatə etdiyi sahəni isə aşağıdakı şəkildə göstərmək olar:

- turizm sferası üçün kadrların hazırlanması və yenidən ixtisaslaşdırılması;

- turizm sahəsində kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi;
- ölkə daxilində turizm sferasının vəziyyəti barədə informasiyanın yayılması;

- milli turizm məhsulunun beynəlxalq turizm bazarında tanıtılması;
- yeni milli turizm məhsulunun işlənilib hazırlanmasını təşkil etmək və s.

Azərbaycan dövləti qeyd edilən şərtlərin reallaşdırılması məqsədi ilə 2004-2008-ci illəri əhatə edən regionların inkişaf proqramının ardınca “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nı qəbul etmiş və bu müsbət meylləri davam etdirmək üçün “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramını” (YADİDP) həyata keçirməkdədir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün tələb olunan başlıca şərtlər isə daxili və xarici investisiyaların tarazlı bölünməsi, onların səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində zərururi tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Turizmə qoyulan investisiyaların səmərəliliyinin artırılması üçün dövlət aşağıdakı mexanizmlərdən istifadə edə bilər:

- turizm biznesinin xüsusiyyətlərini nəzərə alan vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;

- turizm sənayesinin gəlirli fəaliyyətini təmin edən vahid normativ hüquqi aktlar və iqtisadi mexanizmlər sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- turizm sənayesi üçün peşəkar kadrlar hazırlığı sisteminin və bu hazırlığın elmi təminatının yüksəldilməsi;

- turizm sahəsinə xarici və yerli investisiya axını mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- təhlükəsizlik sisteminin, turizmdə bədbəxt hadisələrin statistikasının və təhlilinin, turizm sahəsində mülkiyyətin və şəxsiyyətin qorunması sisteminin yaradılması;

- turistlərin gediş-gəliş sənədlərinin hazırlanması, qeydiyyatı işinin sadələşdirilməsi və bu sahədə bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması;

- turizmə xidmət edən informasiya sisteminin gücləndirilməsi və s.

Qeyd edilən şərtlərin reallaşdırılması məqsədi ilə hazırda ölkəmizdə turizmin müxtəlif növlərinin inkişafına yeni təkan verən “Azərbaycan Respublikasında 2007-2016-cı illər üçün turizmin inkişafına dair Dövlət

Proqramı” həyata keçirilməkdədir. Proqramının əsas məqsədi “Turizm haqqında” Qanunda, habelə digər müvafiq normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalara uyğun olaraq turizm sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm sərvətlərindən səmərəli istifadə olunmasını, turizmin ölkə iqtisadiyyatının öncül istiqamətlərindən biri kimi tanınmasını və bu sahənin və ona qoyulan investisiyaların səmərəliliyinin artırılmasını təmin etməkdir. Proqramın əsas məqsədlərindən biri də bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, özəl turizm sektoruna qoyulan investisiyaların təhlükəsizliyinin dövlət tərəfindən qorunması yolu ilə iş adamlarının bu sahəyə cəlb edilməsidir. Çünki sahibkarlıq fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi inkişafın və tələbatın ödənilməsinin əsas istehsal və sosial amili kimi regional və sosial xüsusiyyətlərə malik olmaqla formalaşaraq bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında aparıcı faktorlardan birinə çevrilir.

Təbii resurs ehtiyatları, əmək fəaliyyəti üçün resursların kifayət qədər olması, həmçinin mənfəət əldə etmək məqsədi və bunun mümkünlüyü turizm sahibkarlığının ilkin şərtləridir. Sahibkarlıq daxilində turizm fəaliyyətinin kompleks şəraiti dedikdə, əmək bölgüsündə bu fəaliyyət üçün bir-birini əvəz edən resursların alternativ şəkildə planının hazırlanması və istifadəsi nəzərdə tutulur.

Sahibkarlığın ərazi və sahə strukturunun formalaşmasında uzunmüddətli meyar və maraqları təmin etmək üçün turizmin coğrafi-iqtisadi amili və sosial aspektləri daha prioritet istiqamət kəsb edir. Belə ki, respublikada əmək ehtiyatlarının 50%-nin regionlarda yerləşməsi, dağ regionlarının turizmə yararlığı, təbii coğrafi mühit və həmçinin regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı çərçivəsində köklü addımlar atmağın strateji məqsəd olması, məhz regionlarda turizmin inkişafı və onun sahibkarlıq növü olaraq əsas sahəyə çevrilməsinə şərait yaradır. Azərbaycanı islahatların xarakteri, özəl sektorun inkişaf meyilləri, həmçinin torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin qərarlaşması, kənd təsərrüfatının strateji inkişaf sahəsi olması və əhəlinin məşğulluq səviyyəsindəki mövcud reallıqlar, işsizlik amilləri kənd turizminin inkişafını və bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi və müxtəlif mexanizmlər vasitəsilə onun idarə edilməsinə diqqət yetirilməsini tələb edir.

Turizmin regionlarda inkişafı bütövlükdə sahibkarlığa yaradılan şəraitlə və maliyyə imkanları hesabına dəstək proqramlarının tətbiqi ilə reallaşır. Regionların iqtisadi potensialı onların təsərrüfat döviyyəsi

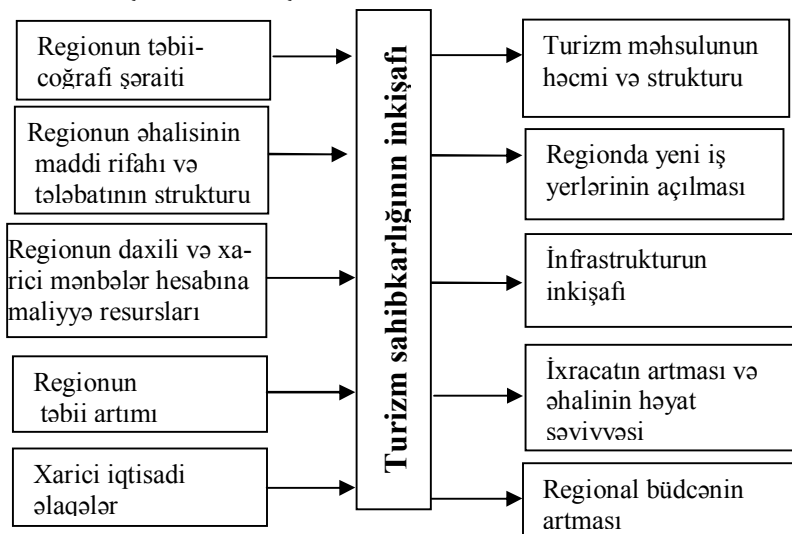
üçün zəruri olan real potensiallardan xeyli aşağıdır. Həmin potensialdan istifadə regionlara kapital axınının cəlb edilməsi, mərkəzləşdirilmiş maliyyə alətləri, əhalinin xüsusi vəsaitləri və xarici investorların, yaxud borc yolu ilə xarici kredit resurslarının təşkil edilməsi ilə mümkün olur. Turizm sahibkarlığının təşkilində daha çox xərc tələb edən strukturların yaradılması üçün bəzi vergi güzəştlərinin edilməsi məqsədəuyğundur.

Turizm sahibkarlığında resurs təminatı həmçinin sahibkarlığa kömək fondu, mərkəzləşdirilmiş kredit və yerli büdcələr, habelə xüsusi vəsaitlərin istifadəsi zamanı maraqlar bölgüsü, uyğun ödəmələr və məsrəflər nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Sahibkarlığın resurs potensialının əsas seqmentləri təbii olsa da, məhsul və xidmət istehsalında qiymətləndirilməsi və xərc strukturunda nəzərə alınması sahibkarlar arasında qiymət bölgüsünü təşkil edir. Bu maraq daha çox xarici investorların cəlb edilməsi nəticəsində daha prinsipial mexanizmlərlə ölçülməlidir. Belə ki, ətraf mühitin sinergetik səmərəsi, mövcud əmək resurslarının ucuz əmək haqqı kimi istifadəsi yaradılan gəlirlərdə sinergetik effektin bölgüsü ilə fərqlənir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas formalarını kiçik müəssisələr, xarici müştərək müəssisələr, kəndli fermer təsərrüfatı və birjalar təşkil edir. Turizmin regionlarda inkişafı bu müəssisələrin səmərəli fəaliyyəti, onların hər birinin turist məqsədilə istehsal etdiyi məhsulun həcmi, iş yerlərinin təşkili və həmçinin yaratdığı infrastruktur sferası ilə müəyyənləşir. Xarici və müştərək müəssisələrin inkişaf dinamikası turizmin inkişafında əks olunur. Turizm sahibkarlığının əsas istiqaməti olaraq sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sahə strukturunun formalaşmasında əl əməyinə əsaslanan yerli ehtiyatlar, iqlim və ekoloji mühitin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən təbii resurslar təyinedici amil olaraq qalır. Turizm sahibkarlığında sahə strukturu turizm məhsulunun turizm bazarında tələbat sistemi ilə müəyyənləşir. Eyni zamanda tələbat sistemi ixrac yönümü yerli resurslara əsaslanan, daha çox sosial əhəmiyyət kəsb edən sahələri özündə birləşdirir. Sahə səmərəsi təkcə xalis və istehsal göstəricisi kimi deyil, həm də sosial tələbat baxımından qiymətləndirilir. Belə ki, iş yerlərinin açılması, qadınların turizm sahəsində məşğulluğuna üstünlük verilməsi, ailə gəlirlərinin formalaşmasında sahibkarlıq gəlirlərinin artımı, regionda infrastrukturun inkişafı ilə digər sahələrin şəraitinin yaxşılaşması integral səmərə kimi formalaşır.

Respublikada regionların qeyri-bərabər inkişaf meylləri, onların nəqliyyat və enerji ilə təminat səviyyəsi, yükdaşıma və sərnişindəşıma üçün əlverişli iqtisadi zonada yerləşməsi sahibkarlıq üçün əlverişli olsa da, onun məhsulunun daxili bazar, yaxud ixracat üçün nəzərdə tutulması başlıca amil olaraq investisiya axınını müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında məhsuldar qüvvələrin yarısından çoxunun rayonlarda yerləşməsinə baxmayaraq, onun 70%-nin Bakı və Abşeron iqtisadi regionuna köçüb gəlməsi artıq dövlət və sahibkar mühitinə məlumdur. Sahibkarlıqda təkə resursun olması onun inkişafı üçün həlledici amil ola bilməz. Kompleks amillər və istehsal üsulunun bütün resurs tərəflərini özündə birləşdirən çoxsahəli əlaqə sahibkarlığın inkişafında mühüm rol oynayır. Regionlarda turizm sahibkarlığı üçün potensial resurslar və onlardan düzgün istifadə ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Regionlar üzrə yerləşdirilməsi sonrakı inkişafa təkan verən sahibkarlığın dinamikası yerli resurslardan istifadə üçün kapital qoyuluşu, xarici şirkətlərin və digər regionlarda yerləşən sahibkarların kapitalının cəlb edilməsi intensivliyindən xeyli asılıdır. Sahibkarlığın xarici iqtisadi əlaqələri xarici bazarlara məhsul və xidmət ixracında xüsusi rol oynayan gömrük rejiminin səmərəliliyi və idxal-ixrac siyasə-tindən xeyli dərəcədə asılı olaraq formalaşır. İdxala nəzarət və ixraca stimül yaradan mexanizmlər turist şirkətlərinin işinin səmərəsini artırır.



Sxem 1. Regional sahibkarlığın funksional modeli

Beləliklə, turizm sferasında investisiyalardan səmərəli istifadənin başlıca istiqamətlərindən biri sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir ki, bu da müvafiq marketinq araşdırmalarını zəruri edir. Belə ki, fəaliyyət mühitini, bazarın durumunu, rəqiblərin strategiyasını maksimum əhatəli şəkildə öyrənmədən, təhlil etmədən uğurlu fəaliyyətin təşkili qeyri-mümkündür. Bu baxımdan da, turizm potensialının öyrənilməsi, turistin zövq və ya tələbatının müəyyənləşdirilməsi, xidmətlərin təşkilində bazarın tələblərinin nəzərə alınması kimi məsələlər xüsusi maraq kəsb edir. Başqa sözlə desək, yalnız bu halda istənilən sahədə, o cümlədən turizm sferasında sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı və dinamik uğurlarını təmin etmək mümkündür.

Aparılan tədqiqat aşağıdakı bir sıra nəticə və təklifləri irəli sürməyə imkan verir:

- Azərbaycan Respublikasında turizmi iqtisadiyyatın yüksək gəlirli sahəsinə çevirmək, sosial və ekoloji tələblərə cavab verəcək səmərəli və rəqəbətqabiliyyətli müasir turizm kompleksləri yaratmaq və bu sahədə yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

a) rəqəbətqabiliyyətli turizm infrastrukturunun və turizm sənayesinin yaradılması;

b) mövcud turizm obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

c) turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiqi;

d) ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunun, ölkə ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunması;

e) turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

- Hazırda Azərbaycanda kifayət qədər maliyyə imkanlarına malik sığorta şirkətləri mövcuddur. Onların vəsaitlərindən istifadə edilməsinə imkan verən hüquqi və iqtisadi mexanizmin yaradılması məqsədəuyğun olardı;

- İnvestisiyaların sahələr və regionlar arasında daha obyektiv bölüşdürülməsi bu sahənin inkişafına təkan verər;

- Ölkənin turizm xəritəsini hazırlayaraq, vəsaitləri də bu xəritə üzərində və daha çox inkişafa ehtiyacı olan istiqamətlərə yönəltmək. Bü-

tün bunlar, həm də ölkə daxilində turizm növləri və inkişaf perspektivləri baxımından müqayisəli üstünlükləri, prioritetləri müəyyən etməyə imkan yaradır;

- Turizm xidmətləri və turizm fəaliyyəti ilə bağlı sığorta münasibətlərinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi olduqca zəruridir. Sığorta fondları investisiya mənbəyi kimi çıxış edə bilər;

- Ölkədə turizm sektorunun inkişafı üçün mövcud nəqliyyat dəhlizlərinin imkanlarından da istifadə edilməsi zəruridir. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

a) ölkə ərazisindən keçən nəqliyyat dəhlizləri boyunca yol evləri, sürücülər üçün istirahət evləri, yeməxanalar və s. infrastruktur olan yerlərdə Azərbaycan Respublikasının turizm potensialını, müalicəvi zonaları, sanatoriyalar, mineral sular, onların müalicəvi əhəmiyyəti və s. sahələrə dair qısaca məlumatları əks etdirən guşələrin yaradılması;

b) turizm xidmətləri göstərən iş adamlarına güzəştli kreditlər, texniki və ya maliyyə yardımları göstərilməsi, eyni zamanda bu sahədə qiymətlərin qismən tənzimlənməsi;

c) Azərbaycanın turizm potensialı haqqında bir neçə dildə kiçik həcmli bukletlərin hazırlanması və ölkə ərazisindən tranzit kimi istifadə edən daşıyıcılara paylanması;

d) Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri boyunca turizm zonalarının tanıdılmasına dair reklam lövhələrinin yerləşdirilməsi;

e) Turizm üçün əlverişli olan ərazilərdə digər infrastrukturların inkişaf etdirilməsi və s.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin çap olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır.

1. Abbasova F.Q. Xaririci investisiyalar və Azərbaycan iqtisadiyyatı // “İqtisadiyyat və audit” Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası 2007, N 1(79), s. 29-31

2. Abbasova F.Q. Azərbaycanda turizmin inkişaf imkanları // “İqtisadiyyat və audit” Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası, 2008, N 5(95), s. 53-56

3. Abbasova F.Q. Azərbaycanın rekreasiya potensialı və turizmin inkişafı // “Milli iqtisadiyyatın problemləri” (məqalələr toplusu), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, I buraxılış, 2008, s.265-271

4. Abbasova F.Q. Turizmin inkişaf amilləri // Azərbaycan Aqrar Elmi, Elmi- nəzəri jurnal, 2008, N 3, s.200-203

5. Abbasova F.Q. Azərbaycanca turizmin təşkilinin təkmilləşdirilməsi məsələləri // Dirçəliş XXI əsr, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, 2008, N 128-129, s.298-306

6. Abbasova F.Q. Xarici kapital və milli iqtisadiyyatda turist xidmətlərinin inkişafı // Kooperasiya tarix və reallıqlar, Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin illik toplusu. s.334-337

7. Аббасова Ф.Г. Роль иностранного капитала в развитии туристических услуг Азербайджана // Проблемы обеспечения экономической безопасности, Россия, г. Энгельс, 2009 г., с.127-130.

8. Abbasova F.Q. Turizmin inkişafında xarici investisiyalardan səmərəli istifadə edilməsi istiqamətləri / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların Ümumrespublika Elmi Konfransının materialları, Bakı: Qafqaz Universiteti, 2010. s.118-122

9. Abbasova F.Q. Совершенствование методологических основ обеспечения инвестиционных вложений в туризм // Вестник Казахского национального университета имени Аль-Фараби, серия экономика, 2013, №3, с.13-18

**НАПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВЛОЖЕНИЙ
В СФЕРЕ ТУРИЗМА**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы диссертации, степень ее изученности, определены цель и задачи, научная и новизна и практическая значимость, апробация исследования.

В первой главе диссертации названной «Теоретические основы инвестиционного вложения в сфере туризма» исследуются содержание и сущность туризма, его теоретические основы и принципы, характерные свойства инвестиционных вложений в организацию туристической реальности, национальные и исторические особенности формирования туризма в Азербайджане, а также факторы, влияющие на него.

Во второй главе диссертации названной «Анализ современного состояния инвестиционных вложений в сфере туризма в Азербайджанской Республике» анализируется и дается оценка состояния туристической сферы в Азербайджане, инвестиционных вложений в сектор туризма, а также аспекты регионального развития туризма в Азербайджане.

В третьей главе диссертации «Направления эффективного использования инвестиционного вложения в сфере туризма» исследуются вопросы развития предпринимательской деятельности в сфере туризма и формы стимулирования инвестиционных вложений в эту сферу.

В заключении приводятся выводы и предложения, полученные в результате проведенного исследования.

DIRECTIONS FOR EFFECTIVE USE OF THE INVESTING IN THE TOURISM SECTOR

SAMMARY

The dissertation consists of the introduction, 3 chapters, 9 paragraphs, the conclusions and suggestions and list of the used literature.

In the introduction the actuality of theme is proved, the purpose and research problems are determined, the target, exercises, object of research, its scientific innovation, theoretical and practical meanings are defined, the items of information on scientific novelty, practical importance of research are given, the result of research.

The first chapter- **"The theoretical basis and principles for investment in the tourism sector"** - the socio-economic essence and the contents of the tourism sector, theoretical basis and principles of tourism, the typical characteristics of investing in tourism activity, national and historical features in the formation of tourism activity in Azerbaijan, factors influencing them are explored in the first chapter of dissertation.

The second chapter - **"Analysis of the current state investing in the tourism sector in the Republic of Azerbaijan"** - analysis and evaluation of the tourism sector's current state in Azerbaijan, the development dynamics of investing in the tourism sector, investigation and evaluation of the regional aspects of the the tourism sector's development are explored in the second chapter of dissertation

The third chapter - **"Directions for effective use of the investing in the tourism sector"** - development of business activities in the tourism sector, directions for stimulation of investing in this field are explored in the third chapter of dissertation.

In the conclusions are given the important suggestions and recommendations achieved as a result of the research by author.

Kağız formatı 60x84, 1/16
Fiziki çap vərəqi 1,6
Tiraj 100
AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ**

На правах рукописи

ФИРУЗА ГАРАХАН КЫЗЫ АББАСОВА

**НАПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВЛОЖЕНИЙ
В СФЕРЕ ТУРИЗМА**

Специальность: 5312.01- Отраслевая экономика

А Ф Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Диссертации на соискание научной степени
Доктора философии по экономике**

БАКУ- 2013

